

NICOLAE DENSUȘIANU. PRELIMINARII LA „REVOLUȚIUNEA LUI HOREA ÎN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA”

Mircea Dan Lazăr

Absolvent al facultății de drept, Nicolae Densușianu după ce a îndeplinit diferite funcții publice și-a făcut debutul literar în anul 1866 în revista „Familia” unde a publicat poeziile **Zîna mea** și **Melancolia**. De la început s-au prefigurat preocupările lui de mai târziu, dat fiind faptul că scrierile sale aveau un caracter istoric. Astfel poezia **Lăutarul** cânta la nunta unei doamne, faptele lui Ștefan cel Mare. În nuvela **Simonida** a cărei acțiune se desfășoară pe un spațiu vast: în Constantinopolul Paleologilor, Țările Române (în Muntenia domnea la 1303 Ștefan Vodă Mailat Basarab), hanatul tătarăsc, Caucazul, Persia, Asiria se afirmă inventivitatea politico-istorică a lui Nicolae Densușianu.

Primul său studiu de mitologie comparată a fost publicat în „Familia” din anul 1868 și s-a intitulat **Scrutări mitologice la români** în care se demonstrează persistența unor zeități greco-romane în mitologia română în ciuda creștinismului¹.

În anul 1871 a publicat, tot în „Familia”, **Lord Byron și Nibelungile** în care a semnalat un obicei al românilor macedoneni amintit de poetul englez în **Perelinajul cavalerului Harold**, obicei care se găsește și în Transilvania, iar în aceeași revistă din același an a publicat articolul **Elementul istoric în poezia populară** în care a atras atenția asupra existenței unor informații foarte prețioase despre Ducele Ramunc din Țara Românilor.

Alexandru Lapedatu referindu-se la activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu menționează că aceste articole demonstrează că autorul lor „poseda, încă de atunci, o largă cunoștință a mitologiei antice și a folclorului nostru, pe lângă o frumoasă pregătire în ce privește istoriografia românească...”².

Nicolae Densușianu a colaborat la revista fratelui său „Orientul latin”. Al. Lapedatu crede că articolele **Istoria Românilor** de Basiliu Drăgoiescu (1874), **Traianida** de D. Bolintineanu, **Băile de la Carlsbad** și studiul **Proverbele române ca material pentru cunoașterea dreptului roman în Dacia**, publicate în această revistă, au fost scrise de N. Densușianu³.

Istoricul Nicolae Densușianu a publicat împreună cu Frederic Dame, în anul trecerii lui în țară lucrarea **Les Roumains du Sud: Macedonie, Tessalie, Empire, Albanie, avec une carte ethnographique**⁴. Mai înainte însă a publicat în „Columna lui Traian” lucrarea **O colonie macedo-română în Transilvania**⁵, în care demonstrează că românii din Săcele sunt de origine macedoneană, lucrare care Al. Lapedatu considera că servea un scop politic și național imediat, din care cauză cuprindea unele exagerări datorate în mare parte faptului că nu a fost realizată în urma unor cercetări pe teren, ci pornea de la alte scrieri considerate ca nesigure sau disproporționate (realizate de Pouqueville, Henzey, Lejean, Boue, Bolintineanu, Picot, Bălășescu, Thunmann)⁶. După cum mărturisea însăși Densușianu scopul lucrării era acela de a susține cu argumente istorice și juridice dreptul românilor din Macedonia, Tessalia, Epir etc. de a forma o provincie autonomă în sânul imperiului Otoman, de a-i subordona, ecleziastic, Primatului din România⁷.

Societatea academică, ținând cont de activitatea sa, i-a încredințat în anul 1878 misiunea de a cerceta arhivele și bibliotecile din Ungaria și Transilvania pentru a culege informații referitoare la istoria Românilor, muncă pe care a desfășurat-o până la sfârșitul anului 1879. Rezultatul acestei munci l-a consemnat în darea de seamă pe care a prezentat-o instituției tutelare: **Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei. Raportu înaintatu Academiei Române de Nicolae Densușianu** tipărită ca lucrare de sine stătătoare în anul 1880⁸ și în **Analale Academiei Române**⁹.

¹ Al. Lapedatu, *Activitatea istorică a lui N. Densușianu*, București, 1912, p. 13.

² Ibidem, p. 14.

³ Ibidem, p. 14-45.

⁴ Nicolae Densușianu, Frederic Dame. *Les Roumains du Sud: Macedonie, Tessalie, Empire, Albanie, avec une carte ethnographique*. Paris – Bucharest, 1877, 66.

⁵ Nicolae Densușianu, *O colonie macedo-română în Transilvania în „Columna lui Traian”*, vol.III, serie nouă, I, 1877, p. 266-270.

⁶ Ibidem, p. 17.

⁷ C.I. Istrate, *prefață la Dacia preistorică*, București, 1913, p. XVI.

⁸ Nicolae Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, București, 1880, p. 124.

⁹ Ibidem, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom.II, secțiunea I, p. 102-223.

Punctul de pornire al cercetărilor lui Nicolae Densușianu în arhivele și bibliotecile din Ungaria și Transilvania l-a constituit desăvârșirea lucrării sale despre răscoala lui Horea. Pentru a efectua cercetările de rigoare el a cerut de la Societatea Academică să-i acorde un ajutor. Consultând manuscrisul de circa 2000 de pagini, Barițiu a făcut un referat favorabil și, astfel, Nicolae Densușianu a obținut ajutorul solicitat pentru completarea și îmbogățirea lucrării cu recomandarea ca, în paralel, „să culeagă orice alte documente cu interes pentru istoria Românilor”¹⁰.

Din raportul prezentat Academiei reiese că în timp de 15 luni cât a durat misiunea, Nicolae Densușianu a cercetat 12 biblioteci și 16 arhive urmărind „mai cu seamă mișcările și actele românilor de la 1690 încoace”¹¹ și a strâns peste 700 de documente despre răscoala lui Horea, documente de cea mai mare însemnătate. A copiat, extras un material impresionant de 26 de fonduri, material cuprins în 38 de caiete. Din caietele lui lipsesc documente din arhivele din Viena pe care nu le-a cercetat.

Referitor la Revoluțiunea lui Horea din 1784 Nicolae Densușianu a mărturisit că: „am fostu fericitu a găsi în Biblioteca Academiei și Muzeului Naționalu din Pesta, precum și în bibliotecile din Cluju, Alba Iulia și Brașovu unu numeru însemnatu de relațiuni contemporane ce până astăzi rămăsese necunoscute istoricilor străini”¹².

Cel mai prețios material istoric cu privire la epoca menționată l-a găsit „în archiva cancelariei aulice și în archiva comisunii Jancoviciane”¹³, acte care dezvăluie o lume cu totul necunoscută din „suferințele și faptele părinților noștri; ele restoarnă în modu decisivu rătăcirile scriitoriloru străini, ce apucase în literatura modernă se îmbrace costumulu varietății istorice”¹⁴.

Dintre documentele menționate sunt însemnate următoarele:

Interogatoriul pe care l-a făcut contele Jancovits cu Nicola Ursu alias Horea, conducătorul Răscoalei din 1784, care conține 118 întrebări și răspunsuri; interogatoriul cu căpitanul Ioan Cloșca care conține 104 întrebări și răspunsuri; interogatoriul cu căpitanul Gheorghe Crișan cu 74 întrebări și răspunsuri; precum și interogatoriul căpitanului Uibar Ursu; interogatoriul lui Alexandru Chendi, secretarul lui Horea; Testamentul lui Horea și Cloșca, scris de preotul Nicolae Raț din Alba Iulia; sentința originală pronunțată de contele Jancovits împotriva lui Horea și Cloșca; sentința pronunțată împotriva lui Crișan după moartea acestuia; ordinele împăratului Iosif către guvernatorul Transilvaniei, contele Jancovits, Cancelaria aulică, comandanții militari din Buda și Sibiu toate legate de problema revoluției; plângerile românilor și ale clasei feudale adresate împăratului Iosif și contelui Jancovitz; investigația făcută de către consilierul Mihail Bruckenthal cu privire la cauzele revoluției; listele românilor, care în urma acestor evenimente au fost scoși din Transilvania și colonizați în ținutul Panciovei; raportul Episcopului român Gedeon Nichitici despre activitatea sa pentru linișțirea românilor; circularele și scrisorile lui Horea adresate poporului și alte persoane diferite.

Importantă valoare istorică le au și actele pe care le-a descoperit în Arhiva Consiliului de Locotenență din Buda; în arhivele comitatelor Oradea, Cluj și Deva; în arhivele primăriei și al conducerii militare din Alba Iulia; în arhiva primăriei și Universității săsești din Sibiu; în arhivele bisericilor românești din Abrud și Câmpeni care nu au fost cercetate în problema aceasta.

Despre revoluția lui Horea, Densușianu a colectat peste șapte sute de documente diferite care puse față în față permit realizarea unei icoane cu mult mai clară și mai vastă despre fazele și ideile acestei mișcări. Totodată ele oferă, un material etnologic foarte prețios cu privire la țărănul român.

Pentru a nu lăsa nimic ce poate aduce o lumină asupra relațiilor timpurilor de atunci autorul a cercetat și studiat localitățile care au fost teatrul evenimentelor mai însemnate ca: Zlatna, Abrud, Cârpeniș, Câmpeni, Albac, Buceș, Mihăileni, Crișcior, Brad, Mesteacăn și Valea Căianului și a cules, pe cât i-a fost posibil „tradițiuni” ce păstrează în popor amintiri despre întâmplările de atunci, și în modul acesta a reușit să termine misiunea cu rezultate care au întrecut toate așteptările sale.

Nicolae Densușianu a publicat lucrarea despre răscoala lui Horea în octombrie 1884 la o sută de ani de la eveniment și a intitulat-o „Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria”. Era o lucrare după cele mai riguroase metode științifice, fiecare afirmație având acoperirea unui document descoperit de

¹⁰ Ibidem (vezi Analele Academiei Române, seria II, tom.I, partea administrativă,dezbaterei, p. 122 și urm.

¹¹ Nicolae Densușianu, op. cit., p. 3.

¹² Ibidem, p. 4.

¹³ Ibidem, p. 4.

¹⁴ Ibidem p. 4.

către autor în arhivele celor care prin nemila lor au dezlănțuit răscoala. Afirmările, concluziile lui au fost incendiare, iar caracterizarea răscoalei semnificativă în acest sens.

Autorul, fără să minimalizeze caracterul social al acesteia, aducea la lumină un material imens, inedit și justițiar, urmărind toate izvoarele care acuzau lipsa de umanitate a stăpânilor de moșii afirma că poporul român s-a ridicat în 1784 nu numai contra servituțiilor feudale, dar și pentru că „dorea pământul” „ocupat de nobili”, „fiindcă se credea singurul moștenitor legitim al acestei patrii, dorea în fine expulsiunea elementului dominant, fiindcă numai singur se considera națiunea legală în Transilvania”¹⁵.

Unul din motivele pentru care Densușianu a recurs la editarea lucrării sale l-a constituit și acela că „mișcarea de la 1784 a fost studiată într-un mod unilateral, necompletu, și ce e mai tristu, ca, pe lângă interpretări contrarii verietăți istorice, aflămu în publicațiunile acesteia și epitete cu totul nedemne adresate națiunii române”¹⁶.

Răscoala a avut rostul „să proclame pentru întâia oară în fața Europei romanitatea acestei țări, română încă din cele mai vechi timpuri istorice”¹⁷.

Înainte de a trece la analiza evenimentelor care au dus la izbucnirea revoluției lui Horea, Nicolae Densușianu a făcut o scurtă expunere asupra vieții militare a românilor în evul mediu în capitolul intitulat „Românii în epoca militară”¹⁸, convins fiind că „vechea organizațiune socială și politică a românilor era bazată pe un sistem militar”. Convingerea pornea de la afirmarea pe plan politic și militar a românilor care „se mișcă viguros din Hem și până în fundul Tessaliei, de la Dunăre și până în creștetul Carpaților”¹⁹.

Caracterul predominant militar al organizării românilor în evul mediu se poate urmări de la „torna, torna, fratre”, care îi arăta pe români prezenți în armata bizantină la 579 și până la diploma lui Ladislau Postumul, regele Ungariei, acordată românilor bănățeni în 1574²⁰. Au fost organizați în voievodate, voievodatele în cnezate (a făcut o lungă listă a voievozilor și cnezilor identificați în toate „Țările Românești” ale Transilvaniei²¹; a analizat instituția cnezatului și rostul boierimii românești, nelipsind paralela cu vechea organizare militară a Romei. „ Militarismul boierilor români era consuetudinar, el nu era impus prin relațiuni de vasalitate, nu avea nici o durată, nu avea nici condițiuni, cum era în statutele feudale, precum n-a existat vreo ordine de succesiune feudală în moșiile boierești”²². Țăranii erau liberi și stăpâneau pământul având numai obligația de a presta serviciul militar²³.

În continuare Densușianu consideră că principala cauză care a dus la răscoale în Transilvania începând cu cea din 1437 și până la cea din 1784 a fost că aici românii și-au avut „peste tot locul.... teritoriile sale naționale”, unde funcționa un drept social românesc, dar cu timpul, unii dintre nobilii români se maghiarizează, țăranilor li se suprimă toate drepturile și libertățile, asupra lor exercitându-se o dublă aspirare națională și spirituală²⁴.

În capitolul intitulat „Caracterul revoluțiunii din 1784”, autorul arată că „Revoluțiunea română de la 1784 reprezintă unul din cele mai memorabile evenimente în anele Transilvaniei din secolul trecut, noue idei, cu noue principii și noue tendințe politice”²⁵.

Ca urmare a modului cum și-a îndeplinit misiunea încredințată, Nicolae Densușianu a fost ales membru corespondent al Academiei, la 15 aprilie 1880, iar de la 9 octombrie l-a suplinit pe Ion Bianu în postul de arhivar-bibliotecar, rămânând în această funcție până în 1884, când a fost numit translator la Statul Major al armatei, unde a fost numit mai apoi, bibliotecar „cu rang de șef de birou”²⁶.

Publicarea cărții despre răscoala lui Horea i-a adus lui Densușianu un premiu al Academiei în valoare de 5000 lei, sumă care i-a îngăduit să facă cercetări pe teren în vederea străngerii materialului necesar elaborării unei mari lucrări despre începuturile istoriei românilor²⁷, iar cunoștințele sale temeinice

¹⁵ Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785*, București, 1884, p. 39.

¹⁶ *Ibidem*, Prefață, p. VI, (vezi și nota 1 de la aceeași pagină).

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 29.

¹⁹ *Ibidem*, p. 28.

²⁰ *Ibidem*, p. 33-34.

²¹ *Ibidem*, p. 40-45.

²² *Ibidem*, p. 50-51.

²³ *Ibidem*, p. 51-52.

²⁴ *Ibidem*, p. 57-61.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 10.

²⁷ C.I. Istrati, *op. cit.*, p. XXVI.

de istorie medie românească și rezultatele spectaculoase obținute cu ocazia investigațiilor făcute pentru completarea documentației la lucrarea **Revoluțiunea lui Horea** a determinat comisia Academiei, în frunte cu D.A. Sturdza, să-i încredințeze, în 1884, strângerea documentelor care urmau să fie publicate în marea colecție privind relațiile țărilor române cu vecinii, colecție care va purta numele lui Eudoxiu Hurmuzaki.

Lucrarea despre răscoala lui Horea a atras atenția istoricilor contemporani lui Densușianu și de mai târziu care au apreciat-o, elogiind-o. Astfel B. P. Hașdeu avea să spună despre lucrare următoarele: „Iată cea dintâi și singura până acum lucrare pe deplin serioasă asupra istoriei moderne a Românilor, adică nepărtinitoare, scrisă cu spirit rece, combinând elementele sale într-un mod critic și, mai presus de toate, lucrare întemeiată pe cunoașterea directă a tuturor fântânilor”²⁸.

Nicolae Iorga considera că Nicolae Densușianu i-a „închinat lui Horea o monografie extraordinară de bine informată, care va rămâne și ar merita să fie retipărită”²⁹.

Alexandru Lapedatu considera lucrarea lui Densușianu că este „opera sa capitală, pentru că consacără apoi, definitiv, reputația istorică a autorului și pentru că, în fine, cuprinde, într-o largă și temeinică expunere, pentru întâia oară, nu numai în activitatea publicistică a lui Nicolae Densușianu, dar chiar în literatura noastră istorică, constatări ce au rămas dominante de-a lungul întregii sale activități istorice”³⁰.

Omagiul cel mai frumos adus operei lui Densușianu aparține savantului clujean David Prodan care închină masiva sa monografie, *Răscoala lui Horea, memoriei lui Nicolae Densușianu*. Prodan arată, în prefața lucrării sale, că în legătură cu răscoala a fost publicată de curând o bogată bibliografie, scutindu-l de a înșira nume și titluri, considerând totuși, că „un nume însă trebuie neapărat înscris pe frontispiciul acestui edificiu ridicat cu trudă, al lui Nicolae Densușianu, memoriei căruia închin această lucrare, pomită pe urmele lui. Fie acest gest un pios omagiu omului, și cărții sale care se mai citește și azi după aproape o sută de ani, omagiu sânguinței și probității pe care a durat-o, sufletul pe care l-a pus în ea”³¹. În continuare Prodan arată că în privința documentării a trebuit să se mulțumească „cu copiile și extrasele lui Nicolae Densușianu din caietele sale”, privind documentele provenite din arhivele din Ungaria din care „a copiat, a extras un material impresionant din 26 fonduri, material cuprins în 38 de caiete, de care m-am servit mereu, cum se va vedea în cursul lucrării”³².

²⁸ Analele Academiei române, seria II, tom.VII, 1884-1885, secțiunea I, Partea administrativă și dezbaterile, p. 185.

²⁹ N.Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1967, vol.I, p. 295.

³⁰ Al. Lapedatu, op. cit., p. 24-25.

³¹ David Prodan, *Școala lui Horea*, București, 1979, p. 10.

³² Ibidem.

NICOLAE DENSUSIANU. ENLEITUNG ZUR „HOREAS REVOLUTION IN SIEBENBÜRGEN UND UNGARN“**Zusammenfassung**

Die Arbeit schildert die Umstände im welchem Nicolae Densusianu seine literarische und historische Tätigkeit entfaltet hat, so wie die reichhaltige Materialen gesammelt aus dem Archiven und Bibliotheken aus Ungarn und Siebenbürgen gebündelt mit die Geschichte der Rumänischen Landern und mit die Ausarbeitung sämtlicher Monographie gewidmet dem Horea und dem Ausstand von rumänische Bauern aus Siebenbürgen aus dem Jahren 1784-1785 „Horeas Revolution im Siebenbürgen und Ungarn“ welche er darlegte in der Meldung an rumänische Akademie.

Im selben Zeit haben wir hervorgehoben die hauptsachliche Konklusion zu welche der Autor gekommen ist zu den Grunden und die Bedeutung des Ereignis für die moderne rumänische Geschichte und die universal Geschichte.

Am Ende haben wir geschildert die Meinungen von manche grosse rumänische Historicher über die Monographie von der Aufstand und über die Autoritat des Autores in der Top des rumänisches Historichers.